

PARAULA I ESPERIT

AL VOLTANT
DELS CANTS ESPIRITUALS
DE LA LITERATURA CATALANA

BERNAT JOAN I MARÍ

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

CONSELL DE DIRECCIÓ

Dominique de Courcelles (Centre National de la Recherche Scientifique)

Josep M. Domingo (Universitat de Barcelona)

Sharon Feldman (University of Richmond)

Carme Gregori (Universitat de València)

Joan Martí i Castell (Universitat Rovira i Virgili)

Joan Mas i Vives (Universitat de les Illes Balears)

Josep Massot i Muntaner (Institut d'Estudis Catalans)

Irmela Neu (Hochschule München)

Veronica Orazi (Università degli Studi di Torino)

Paul Preston (London School of Economics & Political Science)

Ramon Pinyol i Torrents (Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya)

Francesc Vilanova (Universitat Autònoma de Barcelona)

BERNAT JOAN I MARÍ

Paraula i esperit

Al voltant dels Cants Espirituals
de la literatura catalana

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2021

Primera edició, octubre de 2021
© Bernat Joan i Marí, 2021
La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-192-0
Dipòsit legal: B. 12726-2021
Imprès a Gráficas Rey

Disseny de la col·lecció: Jordi Avià i Blanca Hernández

Índex

Liminar, per Josep Massot i Muntaner	5
1. Introducció: sobre cercar i trobar	7
2. El Llibre, la Paraula	11
3. Diàleg i Humanitat	17
4. Contradiccions només aparents	21
5. Literatura, filosofia, diàleg	25
6. El Cant Espiritual: un diàleg entre el subjecte i Déu	31
7. El vertigen del no res	39
8. El «Cant Espiritual» d'Ausiàs March: el primer a la literatura catalana	45
9. Elements medievals i moderns en el «Cant Espiritual» d'Ausiàs March	49
10. L'inici d'una tradició: cants espirituals posteriors a la literatura catalana	53
11. «Sum vermis», de Jacint Verdaguer	55
12. El «Cant Espiritual» de Joan Maragall	61
13. Cant que es fa poemari en Blai Bonet	65
14. La veu ansiosa de Palau i Fabre	69
15. Nou cant poemari: Ferrer Perales	73
16. El cant joiós de David Jou	77
17. Unes poques paraules de cloenda	83
18. Bibliografia	87
19. Cant espiritual	89

Liminar

Bernat Joan i Marí va néixer a Eivissa el 1960, de família pagesa, i després d'estudiar el batxillerat al Seminari es va llicenciar en filologia catalana a la Universitat de Barcelona i més endavant es va doctorar a la Universitat de les Illes Balears, de la qual també ha estat professor associat al Departament de Filologia Catalana i Lingüística general. Catedràtic d'Institut a Eivissa i compromès sempre en iniciatives a favor de la construcció nacional dels Països Catalans, durant molts anys va ser militant d'Esquerra Republicana de Catalunya i arribà a ésser eurodiputat a Estrasburg (2004-2007) i secretari de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya. Poliglota consumat —a Estrasburg li volien retirar la paraula pensant que parlava en català quan en realitat parlava alemany—, és alhora un escriptor molt fecund, que ha conreat tots els gèneres literaris (poesia, novel·la, narrativa, teatre, crítica literària i assaig) i és autor de més de tres mil cinc-cents articles periodístics i d'un dietari personal inèdit, que sobrepassa les onze mil pàgines.

Al llibre que tinc el goig de presentar i de publicar —en Bernat és un gran amic meu des de fa molts anys i ens hem anat trobant a Barcelona, a Montserrat, a Eivissa i a Formentera— hi ha una profunda reflexió sobre els *Cants espirituals* que s'han anat succeint a la literatura catalana des del segle xv —un famós poema de l'insigne i turmentat Ausiàs March— fins al segle xxi, entre els quals inclou l'extraordinari *Sum vermis* de Jacint Verdaguer, el conegut i discutit *Cant espiritual* de Joan Maragall, el poemari impressionant de l'antic seminarista Blai Bonet, la «veu ansiosa» d'un Josep Palau i Fabre ateu —però d'un agnosticisme que cerca

un Déu transcendent—, el poemari hermètic del valencià Antoni Ferrer i Perales i el «cant joiós» de David Jou, que s'adona que la física —la seva especialitat— no és suficient per aconseguir un Déu que s'amaga, però que és font de consol per als qui el cerquen. No gaire lluny d'aquests poemes trobaríem potser el *Nabí* de Josep Carner o l'*Esbós de tres oratoris* de Carles Riba.

En un epíleg inesperat, Bernat Joan condensa encertadament en vers tot el que ha anat assenyalant al llarg de les pàgines anteriors: l'angoixa d'un home que experimenta en la pròpia carn la certesa de ser un «ésser-per-a-la-mort», en paraules de Heidegger, i que sent la necessitat de trobar un sentit a la vida que permeti d'«anorrear el buit» i d'«avançar cada dia veient-hi un bri més lluny».

JOSEP MASSOT I MUNTANER

1. Introducció: sobre cercar i trobar

Crec que era Xavier Rubert de Ventós que deia que té confiança en aquells que diuen que cerquen la veritat, i que, en canvi, desconfia profundament dels que diuen que l'han trobada. La idea, des d'un punt de vista filosòfic, resulta molt interessant, perquè impel·leix la persona a buscar i cercar durant tota la vida (una actitud magnífica, per exemple, per a l'eixamplament del coneixement, per a la investigació i per a la ciència). Però, des d'una perspectiva teològica, no pot ser qualificada de la mateixa manera, tenint en compte que se suposa que la fe constitueix un do, i que en principi t'és atorgat o no. Creure té a veure amb l'actitud de cadascú, independentment de quin pugui ser-ne l'origen. Tenir fe, exactament igual. Pensar que l'ésser humà transcendeix la pura materialitat constitueix un element de fe. No hi ha evidències de cap tipus d'existència fora de l'estrictament física, corporal, química. No podem assegurar de manera científica que tinguem res fora de l'«extase matériel», que diria Le Clézio. Però, malgrat tot, una majoria d'humans consideren que hi ha algun altre tipus d'existència, fora del que duim a terme ara mateix. Fins i tot consideren que aquesta nova existència, aquesta «major naixença», que cantaria el poeta Joan Maragall, és la que dona sentit al pas per aquesta «vall de llàgrimes» on som ara, és la que d'alguna manera adopta una forma definitiva, mentre, l'actual constitueix fonamentalment un parèntesi.

La persona humana té una sèrie de característiques que no comparteix amb cap altre animal (i això ens fa substancialment diferents de tots els altres): som, per exemple, l'únic animal que és capaç de dir mentides. Les abelles, posem per cas, poden informar (amb una informació realment molt complexa) de tot

allò que guardi relació amb la fabricació de la mel. Els entomòlegs diuen que tenen una quantitat de moviments (que expressen elements comunicatius) extraordinària: només volant d'una manera o d'una altra poden dir on hi ha flors, si aquestes flors tenen pol·len abundant, si són fresques o si ja estan una mica passades, on es troben situades, el grau d'humitat del seu voltant, la facilitat d'accedir al pol·len, la possible presència de depredadors... Però no poden dir mentides. Dos eixams d'abelles competint per les mateixes flors no poden bescanviar informació falsa per tal d'enganyar l'adversari. Els humans tenim la capacitat de dir mentides. Sembla que cap altra espècie animal no la té. Les mentides formen part d'un sistema de comunicació extraordinàriament complex, amb la paraula com a centre. La paraula ens ha fet humans. I al principi va ser la Paraula. Sense la paraula, no hi ha humanitat. Això és el que ens fa radicalment diferents de totes les altres espècies animals. La mentida només forma part de la paraula: n'és un dels components. Però també ho és l'expressió d'afecte, la capacitat de cooperació (i de destrucció), la voluntat d'entendre el món que ens envolta, i d'entendre'ns a nosaltres mateixos (com a individus, com a col·lectivitats i àdhuc com a espècie). Tot això ens fa diferents.

També ens fa especials el fet de saber que hem de morir. No ens consta tampoc que hi hagi cap altre animal que en tenguí consciència. Certament, l'instint de conservació fa que tots els animals duguin a terme les accions necessàries per salvar la vida, si es troba en perill. Es tracta d'una actuació instintiva, espontània, incrustada a l'ADN de totes les espècies. Però, fredament, pensant-hi en un moment concret de l'existència, no tenen consciència que el seu pas per aquesta planeta sigui finit. Nosaltres, en canvi, no només tenim la capacitat de pensar-hi, sinó que hi pensam. I fins i tot feim que aquest pensament ens turmenti. Ens demanam pel sentit de la nostra existència, però també pel de la nostra inexistència. Ens venen al cap pensaments inquietants sobre la nostra existència futura, quan ja el nostre cos actual no aguanti. Ens preocupa (i sovint ens turmenta) el futur.

Pens que resulta més estrany un neguit que personalment he experimentat moltes vegades: el neguit pel passat. On érem quan encara no hi érem? He sentit vertigen davant el futur, davant la meua vida després de mi (no aquí, sinó allí on sigui que jo pugui ser, encara que es tracti d'enlloc). Vertigen per l'eternitat, pel

buit, per la inexistència, pel temps infinit que queda per davant i que mai més no tornarà a ser res. I vertigen, també, per si hi ha alguna cosa, per si la vida d'ara només té sentit a partir de la transcendència. He pogut notar al meu interior la lluita entre allò que sembla més racional des d'un punt de vista científic i allò que pot conferir un sentit diferent a una vida que, d'altra manera, no sembla que en tenguí gaire. Es tracta de vegades d'una lluita sorda, però també pot aparèixer de forma descarnada, turmentant el cervell i provocant insomni. El vertigen davant el passat deu constituir una mania més particular. Però no l'he poguda evitar, de vegades: on em trobava fa dos-cents anys? I al segle xv? I dos mil anys abans de Crist? Mirant endarrere també se'n pot sentir molt, de vertigen... tenint en compte el temps que ha passat, com en una bufada lleugera, mentre nosaltres no hi érem. I també fa un pèl de vertigen -i alhora omple d'una profunda joia- el fet que hàgim arribat a existir. Quantes possibilitats hi havia, fa x anys, que arribàssim a adquirir la condició humana? Estadísticament resultava gairebé impossible. Hauria bastat que el dia que vàrem ser concebuts la nostra mare hagués tengut mal de cap, que el nostre pare hagués arribat tard a casa i haguessin preferit dormir, que l'espermatozou que fecundà l'òvul hagués estat qualsevol dels altres milers existents... Ras i clar: hi havia només una possibilitat entre uns quants milions que arribàssim a ser qui som. I, malgrat tot, tots aquells que compartim aquest pensament hem arribat a l'existència sent igualment quasi impossible. La joia de ser-hi, per tant, esdevé immensa, si hi pensam fredament, numèricament, estadísticament. Gaudim d'una experiència totalment única que resultava gairebé impossible.

Hi som. I ara se'ns presenta la gran pregunta, aquella que s'han formulat filòsofs, teòlegs, literats, al llarg de la Història: quin sentit té ser-hi? Quin és el sentit del nostre pas per la terra? Quin sentit té la nostra existència? Quin sentit té la vida humana? La construcció de la Humanitat tal i com la coneixem passa, en bona part, per la recerca del sentit de la nostra existència. I aquest sentit molts el busquen, senzillament, aquí, a la terra: com viure ordenadament, com cercar la felicitat, com adequar la nostra manera de viure amb el nostre entorn, i tants altres elements que configuren la recerca de la bona vida. Però també n'hi ha molts que el busquen en el sentit de la nostra existència en funció d'un més enllà. I la majoria intenten combinar ambdues

visions, de cara a aconseguir viure rectament aquí i aconseguir el pas en les millors condicions cap al més enllà. De fet, totes les religions guarden algun tipus d'equilibri entre els dos elements esmentats. I el sentit de la recerca filosòfica passa també per aquest punt.

Les pàgines que venen a continuació volen ser un petit viatge, molt íntim, molt personal, però també configurat a través dels elements que ens ajuden a perfer el nostre pensament, a través de la veu d'autors que m'han marcat, al voltant de la transcendència. Des de la perspectiva de qui busca, i no de qui ha trobat. Tenc plena consciència de ser encara en el viatge. I de no tenir gaire clar cap on em porten els meus passos. Humilment, ho he de reconèixer. Però també he de dir que sempre he tengut el neguit de la cerca. Sempre he buscat, des de l'adolescència, des del moment en què en tenc alguna consciència, ara difuminada pel pas dels anys i per la variabilitat del record.

2. El llibre, la paraula

I la Paraula es va fer carn, i va habitar entre nosaltres. La paraula apareix, al principi del Llibre, identificada clarament com allò que ens fa humans. Des d'una perspectiva estrictament literària, la Bíblia constitueix un compendi extraordinari d'històries magnífiques que enclouen un doll de creativitat i d'imaginació. Mirem-ho així, durant un instant. La Bíblia constitueix la primera font d'inspiració dels guionistes de Hollywood. Mirem els films que hi hagi en cartellera a qualsevol època de l'any i ens trobarem que sempre n'hi apareix algun que, o bé està inspirat directament en algun episodi de la Bíblia, o bé s'hi relaciona de manera ben clara (encara que adopti unes formes més ajustades a la nostra etapa històrica). A la Bíblia, els guionistes cinematogràfics sempre hi poden trobar inspiració.

El segon guionista de Hollywood és William Shakespeare. Segons el crític americà Harold Bloom, recentment traspassat, Shakespeare es va inventar la condició humana tal i com nosaltres l'entenem avui: els sentiments, els comportaments, la psicologia dels personatges shakespearians bàsicament adopten tots els colors de l'humà. Sense pretendre-ho, el bard anglès va fer tot això. I sense saber-ho. Però la gamma de colors que apareixen a la Bíblia encara supera la que hagi pogut concebre la imaginació d'un sol home (suposant que fos un de sol i no una mena de franquícia, com es diu també del gran Homer, creador de la narració tal i com nosaltres la coneixem). El Vell Testament ens forneix, de manera acolorida, extraordinàriament cromàtica, dinàmica i àdhuc voluptuosa, totes les passions humanes, els anhels, les grandeses i misèries de la nostra condició.

Als que ens agrada el món de les paraules, ens agrada la lec-

tura de la Bíblia. I ens hi podem topar per raons diverses. En el meu cas, l'encontre amb la Bíblia es va produir per intentar buscar respostes als molts interrogants que m'havia començat a formular pràcticament amb l'inici de l'adolescència. Sembla lògic que a l'etapa de la formació de la personalitat de cadascú sorgeixin els grans interrogants, les preguntes que ens acompanyaran al llarg de tota la vida. En el meu cas, com en tanta gent de la meua generació, la base de tot plegat era una fe epidèmica, estrictament superficial, basada en un determinat tipus d'educació, que presentava la religió d'una determinada manera. El dogmatisme imperant era temperat, en el nostre cas, pel fet que entre els religiosos que teníem al voltant n'hi havia que mostraven un esperit més obert, un pensament més liberal, una actitud més pròpia de filòsofs. Aquests ens portaven a fer-nos interrogar al voltant de qüestions com ara la relació entre la religió i el poder, l'ús de les qüestions divines per a l'aprofitament terrenal, i d'altres elements que guarden relació amb la crítica a què era sotmesa l'Església oficial a l'etapa final del franquisme (bàsicament, pels pecats de la mateixa Església, a causa de la col·laboració d'una part important dels seus membres amb el règim dictatorial). Als deu o dotze anys, la pregunta sobre què hi havia realment al darrere del fet de creure en la transcendència (en Déu) em va portar a voler una aproximació directa. D'aquí sorgeix la lectura de la Bíblia. Curiosament, la pràctica religiosa no havia d'anar necessàriament lligada a la lectura habitual del llibre sagrat, contràriament al que ocorre en altres branques del cristianisme. Pensem, per exemple, que l'alfabetització d'Amèrica (vull dir, naturalment dels Estats Units) es produeix bàsicament a partir dels «clubs de lectura» de la Bíblia que s'hi estableixen, amb la voluntat de conèixer de manera més directa la Paraula. La Paraula de la Bíblia va directament lligada amb el domini de la paraula escrita, que tant d'impacte ha tengut en la configuració de la societat tal i com avui dia l'entenem, de manera globalitzada, arreu del món.

Abans que la capacitat de lectura es democratitzàs, l'alfabetització es trobava molt clarament vinculada als monestirs. Observem la densitat de monestirs i interroguem-nos sobre el grau de civilització de cada contrada de la nostra part del món. Els monjos literats eren els dipositaris de la paraula, els que guardaven els mots (per dir-ho en termes del nostre Salvador

Al llarg de tota la nostra singladura com a humans, ens hem interrogat sobre el més enllà, sobre la transcendència, sobre el sentit del nostre pas per aquest món. També ens hem interrogat sobre el misteri de la nostra existència i sobre la condició de la nostra humanitat. La història de la literatura catalana no ha estat aliena a tots aquests neguits, que l'autor ha volgut concretar en els Cants Espirituals. Ja al segle XV, Ausiàs March s'adreçava a Déu per plantejar tota una sèrie de qüestions sobre el sentit de la vida, que posteriorment han tingut continuïtat amb d'altres autors de la nostra literatura: Jacint Verdaguer, Joan Maragall, Blai Bonet, Palau i Fabre, Antoni Ferrer i David Jou en són exemples ben destacats.

Al llarg d'aquest llibre, Bernat Joan entrecreu una lectura personal dels diversos Cants Espirituals de la literatura catalana amb les seues pròpies qüestions sobre allò que ens fa humans, sobre la paraula transformada en esperit.

ISBN 978-84-9191-192-0

9 788491 911920

1 6 5 1 9

519

BIBLIOTECA

SERRA

D'OR